

IMMANUEL WALLERSTEIN: ESERLERİ ÇERÇEVESİNDE ENTELEKTÜEL GELİŞİMİ*

Arş. Gör. Tülay Kaya

İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Sosyoloji Böl.

Özet: Bu yazının konusu, çalışmalarından hareketle Immanuel Wallerstein'in entelektüel gelişimini ele almaktır. Bir yazı konusu olarak Wallerstein'in entelektüel gelişiminin üzerinde durulmasının gereği, entelektüel biyografisini temel alarak ilgilerinin ve 20. yüzyıl Batı sosyolojisine damgasını vuran düşüncelerinin gelişimini yakalamanın mümkün olacağına duyulan inançtır. Wallerstein'in lisans eğitimiyle başlattığımız akademik biyografisinin, çalışmaları ve ilgilerinin gelişimi ve değişimi temelinde birbirinden belirgin şekilde ayrılabilir üç dönemde ele alınabileceği görüşü, yazının temel çerçevesini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Immanuel Wallerstein, Biyografi, Wallerstein'in Temel Çalışmaları, Dünya Sistemi.

Abstract: The subject of this article is to review Immanuel Wallerstein's intellectual development through his studies. The reason for dwelling upon Wallerstein's intellectual development in an article is the conviction that it would allow the reader to recognize the development of his interests and ideas which, to a great extent, determined the scope of the 20th century Western sociology. In the article, his intellectual biography has been reviewed starting from his bachelor years is assumed to be dividable into three periods based on the development and evolution of his studies and interests.

Key Words: Immanuel Wallerstein, Biography, Wallerstein's Major Works, World System.

Bu yazının konusu, Wallerstein'in entelektüel gelişimidir. Wallerstein'in düşünsel serüveninin bir yazı konusu olarak seçilmesinin temel nedeni ve gereği, kendisinin nasıl ve hangi koşullar altında 20. yüzyıl Batı sosyolojisinin doruk isimlerinden biri haline geldiğini, içinden geçtiği süreçten kesitler aktararak daha elle tutulabilir bir hale getirebilmektir. Bir diğer neden, entelektüel biyografisini izleyerek, ilgilerinin ve 20. yüzyıl Batı düşüncesine damgasını vuran düşüncelerinin gelişimini ve dönüşümünü yakalamanın mümkün olabileceği öngörüsüdür.

Kimilerinin bir siyaset bilimci, düşünür, akademisyen, siyasi aktivist ve muhalif olarak da gördüğü Immanuel Wallerstein, dünya çapında izleyicileri olan Amerikalı bir sosyologdur. Tüm bu yakıştırılan özellikleri arasında kuşkusuz bizim ilgimizi çeken özelliği, Wallerstein'in Batı sosyolojisinin doruğunda yer alan bir isim oluşudur. Daha öteye, 20. yüzyılın en etkili sosyologlarından biri olarak Wallerstein, çalışmalarıyla bize son dönemde Batı'daki sosyoloji çalışmalarının genel problematiğinin kuşbakışı bir yaklaşımla değerlendirmesini yapma imkanını da vermektedir.

Wallerstein, adının ününe bağlı olması sonucu olsa gerek, dünyada çok tanınan, eserleri çeşitli dillere çevrilmiş sosyologlardan biridir. Aynı zamanda biyografisi de kolaylıkla el altında bulunur haldedir. Amacımız bunu çevirmek veya özetlemek değildir. Sosyolog olarak Wallerstein'i anlama çabamıza bir giriş, bir başlangıç yapmaktır. Oldukça uzun akademik yaşamı boyunca Wallerstein'in ilgi ve yönelimlerinde kimi değişiklikler söz konusudur. Bu değişiklikleri, Wallerstein'in lisans eğitimiyle başlattığımız entelektüel çabasını, çalışmaları ve ilgilerinin gelişimi ve değişimi temelinde birbirinden belirgin şekilde ayrılabilir üç dönemde ele alabiliriz:

- 1955-70 yılları arasında, başlıca araştırma alanı Afrika'dır.
- 1970 sonrasında, "Modern Dünya Sistemi" üzerinde yoğunlaştığını görüyoruz.
- Gulbenkian Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılandırılması Komisyonu başkanlığı da yaptığı 1990'lı yıllardan itibaren kendi düşünce çizgisinde

* Bu çalışma İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programında hazırlanan Yüksek Lisans tezinin hazırlanış sürecinde tutulan notların yeniden gözden geçirilerek yazılmasıyla meydana gelmiştir.

yeni bir evrenin işareti olacak şekilde sosyolojinin varlığını tartışmaya açmıştır. Komisyonun dünya çapında yankı uyandıran çalışması “*Sosyal Bilimleri Açın*”, bu tartışmanın bir ürünü olarak özellikle dikkat çekmektedir.

28 Eylül 1930’da New York’ta dünyaya gelen Wallerstein, lise eğitimini, II. Dünya Savaşı yıllarında yine, doğduğu bu şehirde almıştır. Dünyadaki genel meselelerin -Nazizme karşı savaş, faşizm ve dünya solundaki bölünmeler gibi konuların- sürekli tartışıldığı, politikayla oldukça ilgili olan Yahudi bir ailenin çocuğu olarak yetişir. Lise yıllarında, kişisel ilgisinin Doğu’ya yöneldiği kaydedilmektedir¹. Özellikle modern Hindistan’daki gelişmeleri yakından takip ediyor ve okumalarını bu çerçevede zenginleştiriyor. Bu dönemde, zamanını özellikle Gandhi ve Nehru’dan yoğun okumalar yaparak geçiriyor².

Wallerstein, sosyoloji lisans öğrenimini 1947’de girdiği Colombia Üniversitesi’nde görmüştür. Lisans öğrenimi boyunca, okuldaki bir çok politik aktivitede etkin bir şekilde rol alan Wallerstein, öğrenciliği süresince aktif siyasetle yakından ilişkili olmuştur. Bu tavır alışta, kendisini dönem itibariyle politik bir kimlik olarak tanımlaması da etkilidir³. Colombia Üniversitesi’nde lisans öğrenimini bitirdiği yıl olan 1951’de, teması Afrika’daki sömürge karşıtı hareketler olan bir uluslararası gençlik kongresi’ne katılmış ve Afrika ülkelerinin politik arenalarında etkin olan delegelerle tanışmıştır. 1952’de yine aynı konuya ilişkin olarak Dakar’da bir başka gençlik kongresine katılmıştır. Katıldığı bu kongreler, onun ilgisini Afrika’daki bağımsızlık hareketlerine çekmiştir. Özellikle Fransız Batı Afrika’sında bağımsızlık hareketlerinin yaşandığı bu dönemde, katıldığı bu uluslararası gençlik kongrelerinden sonra “Afrika”, ilgi alanında merkezi bir konum kazanmıştır. Wallerstein’in Fransızca’ya hakimiyeti ve 1950’lerin başında katıldığı bu gençlik kongrelerinde Afrika’dan bir çok delegeyle ilişki kurmuş olması ve bu

¹ Daha sonraki yıllarda yaptığı çalışmalarında, bu dönemki ilgisine dair her hangi bir izle karşılaşmamız ilgi çekici.

² Immanuel Wallerstein: “The Development of an Intellectual Position”, <http://www.yale.edu/sociology/faculty/pages/wallerstein>, 3 Ocak 2007’de girildi.

³ Henüz okulun birinci yılında kampusun en hareketli politik organizasyonu olan AVC’e (American Veterans Committee) katılmıştır.

kongrelerdeki tartışma konuları, hiç kuşkusuz onun daha sonra Afrika konusu üzerinde uzmanlaşmasına maddi ve manevi bir zemin yaratmıştır. Hatta bu ilgi, onun Avrupa’da bir Afrikanist olarak tanınmasına yol açmıştır.

Wallerstein, 1951-1953 yılları arasında ABD ordusunda görev yapmıştır. Amerikan ordusunda askerlik görevini yerine getirip, Colombia Üniversitesi’ne döndüğünde master tezini McCarthyism üzerine yazmaya karar vermiştir. Bu konuda karar kılmasında bir bakıma ABD’nin o dönemki koşulları etkin olmuştur. Bu dönem, gösterdiği belli özelliklerle Amerika için bir eşige de karşılık gelmektedir. Çünkü söz konusu dönemde, Kore Savaşı ve “soğuk savaş” olarak adlandırılan S.S.C.B. çekişmesi ile birlikte anti-komünizm yükselişe geçmiş, ABD’de McCarthyism sesleri yükselmeye başlamış ve toplum içinde belli bir popülerliğe ulaşmıştır. Wallerstein, McCarthyism döneminin ülkesinde yarattığı baskıcı iklimden oldukça rahatsızdır. Bu koşullar altında Wallerstein, “*McCarthyism ve ABD Dış Politikası*” başlıklı Yüksek Lisans tezini 1954 yılında tamamlamıştır.

Wallerstein, 1955’te Ford Vakfı’ndan, Afrika üzerine, daha özelde Gana Gold Coast ve Ivory Coast’da ulusalcı hareketlerin yükselişinde, bu iki bölgedeki gönüllü birliklerin herhangi bir etkisinin olup olmadığını araştırıp, doktora tezini yazması karşılığında burs almıştır⁴. 1959 yılında “*The Road to Independence: Ghana and the Ivory Coast*” başlıklı doktora tezini tamamlamıştır. Modernleşme kuramı çerçevesinde saha araştırmasına dayalı olarak çalıştığı doktora tezinde, her iki bölgedeki gönüllü birliklerin, milliyetçi hareketlerin yükselişine herhangi etkisinin olup olmadığının bir karşılaştırmasını yapmıştır⁵.

Wallerstein’in sosyoloji lisans öğrenimini gördüğü, yine aynı alanda master ve doktorasını yaptığı Colombia Üniversitesinde öğretim üyesi olarak görev yaptığı 1958-1971 yılları arasında, ilgi alanı Afrika’dır. Söz konusu tezi *The*

⁴ 50 yıl sonra yine Gana ve Fildişi Sahili ve Afrika üstüne kısa bir yazı yazmıştır.

⁵ Charles Ragin, Daniel Chirot, “Immanuel Wallerstein’in Dünya Sistemi: Tarih olarak Siyaset ve Sosyoloji”, *Tarihsel Sosyoloji: Bloch’tan Wallerstein’e Görüşler ve Yöntemler*, Ed. Theda Skocpol, Çev. A. Fethi, 2. baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 280.

Road to Independence: Ghana and the Ivory Coast (Paris & La Haye 1964), diğer kitapları *Africa, The Politics of Independence* (New York 1961) ve *Africa: The Politics of Unity* (New York 1967) bir bakıma, onun bir akademisyen olarak ilk dönem ilgi alanının Afrika kıtasındaki gelişmeler üzerine olduğuna dair bir kanaat oluşmasına neden olmuştur. Afrika uzmanı olarak tanınmasına neden olan bu kitaplar, onun örnek verilebilecek çalışmalarından bir kaçıdır. Bunların dışında da bir çok makalesi yanında editörlüğünü üstlendiği çalışmalar bulunmaktadır. Afrika'yı bir başından diğerine dolaştığı 1955-1970 yılları arasında Afrika üzerine çok sayıda makale ve kitap yazmış olan Wallerstein, tüm bu ilgisi ve çalışmaları sonucunda, 1973 yılında ABD'deki Afrika Çalışmaları Birliği'nin başkanlığına getirilmiştir.

Wallerstein bu dönemde, özellikle Fransız Batı Afrika'sında olan bitenlerle ilgilidir. Bu ilginin nedeni olsa gerek, bir süre Paris'te yaşamıştır. Paris'te bulunduğu bu dönemde, Annales Okulu'yla ve en önemlisi Fransız tarihçi Fernand Braudel'le temasa geçmiştir. Braudel'le ilişkisi önemlidir. Braudel'le bu ilk ilişkisi, sonraki yaşamında dönüm noktası oluşturacaktır. 1974'te ilk baskısı yapılan *Modern Dünya Sistemi* isimli çalışmasında Braudel'den etkilendiği⁶ dile getirildiği gibi, bir anlamda Braudel'in "ortaçağ tarihçiliği"nin devamına eklenecek modern dünya tarihçiliği yapmıştır. Ayrıca *Modern Dünya Sistemi*'nin II. cildini de F. Braudel'e ithaf ettiğini hatırlatalım. Amerikan sosyolojisinin neredeyse tamamını oluşturan saha çalışmalarının hakim olduğu bu yıllarda, Wallerstein'in Braudel'le kurmuş olduğu bu temas uzun vadede, Amerikan sosyolojisini "tarih"le uzlaştırmıştır. Geleneksel Amerikan sosyolojisinin eksik kalan boyutu ya da bir handikapı olarak da görülebilecek bir özellik olarak toplumsal olayların "tarihsel boyut"u, Amerikan sosyolojisinin gündemine Wallerstein'in Braudel'le bu yıllarda girmiş olduğu ilişki aracılığıyla girmiştir. Ayrıca bununla da kalmamış, çağdaş Amerikan toplumunu, dünya tarihinin doğal ve doğrudan uzantısı şeklinde algılamaya izin veren bir kuramı ortaya koymasına da temel hazırlamıştır.

⁶ Carlos A. Martinez-Vela: "World Systems Theory", <http://web.mit.edu/sd.83/www/notebook/WorldSystem.pdf>, 10 Ocak 2007'de girilmiştir.

Wallerstein'in akademik yaşamındaki en çarpıcı kırılmayı ve dönüşümü temsil eden kuramsal çalışmasına dair yukarıda belirttiğimiz detaylar, daha sonraki gelişmelerdir. 60'lı yıllarda Wallerstein, daha çok Afrika ve Amerikan toplumun iç sorunlarına yönelik ilgisi ile bilinmektedir. 1968, bu bakımdan Wallerstein'in hayatında önemli bir tarihtir. 1968 ile özdeşleşen öğrenci ayaklanmalarına o dönem öğretim üyesi olarak görev yaptığı Columbia Üniversitesi'nde aktif olarak katılmış ve destek olmuştur. Wallerstein'in bu dönemki gelişmelere dayalı deneyimleri ve izlenimlerini, 1968 olaylarının hemen arkasından yazdığı *University in Turmoil: The Politics of Change* (New York, 1969) isimli çalışmasında dile getirir ve Amerikan üniversitelerindeki huzursuzluğu, aslında o dönem Amerika'da yaşanan daha büyük sorunlara bağlar. Bu tarih sonrasında Stanford Davranış Bilimleri İleri İncelemeler Merkezi'ne, oradan da 1971'de Montreal'deki McGill Üniversitesine gider ve burada sosyoloji profesörü olarak görev yapmaya başlar. Başka şekilde söylersek, ilgi ve etkinlikleri onu, akademik yaşamını ABD'de değil, Kanada'da sürdürmek zorunda bırakmıştır. Wallerstein'in yeniden Amerikan üniversitesine dönüşü F. Braudel ile ilişkisi ardından ve ancak 1970'lerin ikinci yarısından sonra mümkün olacaktır.

1970'li yıllar, Wallerstein'in akademik yaşamının ve daha derinde entelektüel yöneliminin en keskin dönemecini aldığı yıllardır. Sosyolojiyi ile ilişkisinde ciddi dönüşümleri yaşadığı bir süreçtir. Bu değişim, 1974'de akademik yaşamında yol ayrımını temsil eden *Modern Dünya Sistemi*'nin ilk cildini yayınlamasıyla daha gözle görülür bir hal almıştır. Wallerstein'in bir akademisyen olarak biyografisinin başlaması saha araştırmalarına ağırlık verdiği 20. yüzyıl Afrika Devletleri üzerine çalışmalarıyla, ancak 1974 ile birlikte rotasını 20. yüzyıldan 16. yüzyıla çevirdiğini ve 'Modern Dünya Sistemi' analizi üzerine yoğunlaştığını görüyoruz. Wallerstein'in 1970'lere geldiğinde artık yegane araştırma alanı, köklerinin 16. yüzyıl Batı Avrupa'sında bulunduğunu ileri sürdüğü modern dünya sisteminin ortaya çıkış koşullarıdır. Wallerstein'in düşünce evriminde Afrika çalışmalarının hemen arkasından modern dünya sisteminin kökenini ve ortaya çıkış koşullarını araştırmak için çalışma alanı olarak Batı Avrupa'yı belirlemesi ve zaman dilimi olarak da 16. yüzyıla yönelmesinin nedenlerinin ve gerekçelerinin düşünülmesi gereken bir

ilgi kayışıdır. Günümüzdeki ününü ve etkinliğini de büyük ölçüde bu ilgi değişikliğine borçludur.

Wallerstein'in, üç ciltlik *Modern Dünya Sistemi* isimli çalışmasının 1974 yılında yayımlanan ilk cildi *Modern Dünya Sistemi: Kapitalist Tarım ve On Altıncı Yüzyılda Avrupa Dünya Ekonomisinin Kökenleri*, onu dünya çapında tanınmış bir sosyal bilimci yapmıştır. Wallerstein'in son iki cildini sırasıyla 1980 ve 1989 yıllarında yayınlamış olduğu üç ciltlik *Modern Dünya Sistemi* isimli çalışması, onun yalnızca sosyoloji anlayışında ciddi bir değişimin yansıması değil, aynı zamanda Amerikan sosyolojisinin gelişimi ve dönüşümü hakkında fikir verebilecek çalışmalardır. Wallerstein'in üç ciltlik *Modern Dünya Sistemi* üzerine çalışmaya başlamasıyla Amerikan sosyolojisinde genel bir eğilimi yansıtan saha araştırmalarından ayrıldığını görüyoruz. Artık söz konusu olan, Kıta Avrupa'sı sosyoloji geleneği ile örtüşen ve bir anlamda Kıta Avrupa'sının toplumsal, düşünsel sürekliliğinde Amerika'yı da halkaya dahil eden, daha öteye bu topluma da bir misyon yükleyen kuramsal çalışmalardır. Wallerstein'in *Modern Dünya Sistemi* isimli çalışması, onun geleneksel Amerikan sosyolojisinden kopuşunun en somut resmidir. Bu çalışmasıyla Wallerstein, Kıta Avrupa'sı sosyoloji geleneği dışında yetişmiş bir sosyolog olmasına karşın saha araştırmaları ağırlıklı geleneksel Amerikan sosyolojisinin genel eğilimlerinden daha farklı bir yöneliş ortaya koymuştur. Daha detaylandırarak baktığımızda, Wallerstein'in 1970'li yıllar ve sonrası çalışmalarıyla, 19. yüzyıl sosyolojisi tartışmalarından çok da uzak durmadığını görebiliriz. Çünkü *Modern Dünya Sistemi* isimli çalışmasını yayınladığı tarihe kadar ağırlıklı çalışma alanı Afrika iken, bunu saha çalışmaları aracılığı ile gerçekleştirirken, söz konusu çalışmasıyla kuramsal çalışmalara bir geçiş yapmıştır. Wallerstein'in, 1970 sonrasında artık olayları değerlendiriş biçimiyle Amerikan sosyolojisine dahil olmaktan çok, Kıta Avrupa'sı sosyoloji geleneğine dahil olduğunu ileri sürebiliriz. Ancak bu dahil oluş, bir izleyici olmanın ötesinde bir anlam taşır, geleneksel Amerikan sosyolojisini de aşan bir çerçeve ortaya koymaya çalışır⁷.

Wallerstein'in Kıta Avrupa'sı sosyoloji geleneği ile kurduğu ilişkiye biraz daha derinden baktığımızda, karşımıza kuramını geliştirmesinde kendisine düşünsel kaynaklık eden Kıta Avrupa'sından iki isim çıkar: Marx ve Braudel. Her iki isim, Wallerstein'in *Modern Dünya Sistemi* isimli kuramsal çalışmasının temel referanslarıdır. Wallerstein, Braudel'le kişisel olarak da ilişki içindedir. Daha da ötesi, Wallerstein, *Modern Dünya Sistemi* isimli üç ciltlik kitabının ikinci cildini Fernand Braudel'e ithaf etmiştir. Metodolojisini geliştirmesinde Annales Okulu'nun oldukça etkin olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle *la longue dureé* yaklaşımını benimsemesinde Annales okulu ve Braudel oldukça etkin olduğunu belirtmiştik. Bu yaklaşım ve tarihsel boyut, dünya sistemi kuramı ile birlikte, çalışmalarında önemli bir yer tutmuştur. Bununla birlikte Wallerstein'in söz konusu kuramsal çalışmasında tarihsel gelişmeyi kapitalizmle başlatmış olması aynı zamanda kuramının zaafiyetini de oluşturur. Marx ile olan etkileşimi de oldukça kuvvetlidir. Daha da öteye Wallerstein'in, 20. yüzyıldaki Marksizm tartışmalarında özgün bir duruş sergilediğini söyleyebiliriz. Kendisi sosyoloji ve Marxism arasında bir bağ da kurar. Sosyoloji çalışmaları yapanların tümünü kapsayacak şekilde "hepimiz biraz marxistiz" der. Buna ilaveten, Wallerstein'in çalışmalarından hareketle, onun Marksizm'in 20. yüzyıldaki en dikkate değer yorumcusu olduğunun söylenmesi yanlış olmayacaktır. Wallerstein'in Marx ve Braudel'le olan ilişkisi, kuramını geliştirmesinde kendisine düşünsel kaynaklık etmiş olmaları bakımından, ayrı bir yazının konusu olabilecek derinlikte ve önemdedir.

1974 yılına gelindiğinde *Modern Dünya Sistemi* isimli kuramıyla oldukça popüler bir isim olan Wallerstein'in bu konuya yönelişi, onun gözünde bir çeşit aydınlanmadır. Wallerstein'e göre sosyal bilimlerin o güne kadar söylediklerinden daha farklı bir şeyler vardır aslında henüz dile getirilmemiş, keşfedilmemiş olan. Ona göre devletlerin sınırları onları bağımsız birimler haline getirmeye yetmemektedir; bu devletler çok daha büyük bir sistemin politik parçalarıdır ya da sistemi sistem yapan farklı aciliyetler taşıyan ve önem arz eden parçalardan her biridir. Wallerstein, zihnindeki merak ve keşiflerle bu konuda yol alışı şöyle özetler:

⁷ Recep Ertürk, *Çağdaş Sosyoloji Teorileri*, Yayınlanmamış Ders Notları.

“Eğer yeni devletler varsa, bunlar daha önceki yeni devletlerin izlediği modele göre hareket ediyor olmalıydı. Kimdi bu önceki yeni devletler? Bunların İngiltere, Fransa gibi ülkelerin 16. yüzyıldaki halleri olması gerektiğine karar verdim. Afrika’yı anlayabilmek için geri dönüp bu devlet yapılarını incelemem gerekiyordu. Geri döndüğümde tabii fark ettim ki bu düşünüş biçimi tamamen yanlıştı. Bir noktada bana fazla anlam ifade etmeyen manşetlerin peşinde koştuğumu fark ettim. Bu uyanış konuyu bir modern dünya sistemi olarak görmemi ve bu sistem üzerine yazmamı sağladı.”⁸

Wallerstein’in Afrika üzerine yaptığı saha araştırmalarından kuramsal bir çalışma olan *Modern Dünya Sistemi* başlıklı çalışmalarına yönelişi, esasında dönemin genel problemleri ve koşullarıyla yakın ilişkilidir. Henüz ve hala “modern toplum” olma, farklı toplumların “modern toplum”a ulaşma çerçevesi korunmakla birlikte, bu sürece katılım üstüne tartışmalar da başlamıştır. Diğer toplumların “modern toplum”a gösterilen yollar ve çizilen çerçeveler içinde ulaşabileceklerine dair derin kuşklar başlamıştır. Wallerstein’in modern dünya sistemi ile başlayan yönelimi burada kritik bir öneme ve role sahip olmaya başlar. Çünkü kuramı, modern toplumun 16. yüzyıldan başlayarak nasıl oluştuğu gibi bir açıklamayı taşıdığı gibi, modern Amerikan toplumunun da bu gelişmede mihver bir yere gelişine temel oluşturur noktadadır.

Kuşkusuz, Wallerstein’in ilgisinin gelişiminde bu türden sert bir köşeli dönüşüm soru konusu yapılmalıdır. Wallerstein’in yapmaya çalıştığı, 20. yüzyıl Kıta Avrupa’sında ve “eski dünya”daki tıkanıklıkları aşacak bir çerçeve edinme çabasıdır.⁹ Wallerstein’in Kıta Avrupa düşüncesi ve sosyolojisiyle kurduğu ilişkisi bir bakıma, onun kuramsal çalışma ağırlıklı Kıta Avrupa’sı sosyoloji geleneğinin tıkanıklığını aşabilme iddiasına sahip oluşu olarak da değerlendirilebilir.

Wallerstein, *Modern Dünya Sistemi*’nin ilk cildini yayınladığı yıllarda halen Montreal’deki McGill Üniversitesi’nde görev yapmaktaydı, ancak bir süre sonra McGill’deki bazı meslektaşları ile geçinememesi üzerine, o dönem

⁸ Lehrverbund European Social Structure & Cultural Globalization, “Cultural Globalization”, <http://www.zmk.uni-freiburg.de/Wallerstein/cultural-globalization.htm>, 3 Şubat 2007’de girildi.

⁹ Recep Ertürk, *Çağdaş Sosyoloji Teorileri*, Yayınlanmamış Ders Notları.

Binghampton’da görev yapmakta olan Columbia Üniversitesi Sosyoloji Bölümünden sınıf arkadaşı Terence K. Hopkins aracılığıyla 1976’da Binghampton Üniversitesi’ne davet edilmiştir ve Wallerstein’e çoğu meslektaşının sahip olmadığı türden önemli bir imkan da sunulmuştur: Wallerstein’in üniversite bünyesinde “dünya sistemi” araştırmalarını daha etkin ve rahat bir şekilde yapabilmesi için Fernand Braudel adının verildiği bir merkez kurulmuştur¹⁰. Bu merkeze Braudel’in adının verilmesi bir çok açıdan anlamlıdır. Daha önce belirtildiği gibi Wallerstein’in akademik yaşamının ilk yıllarında Fransa’da bulunduğu dönemde Braudel’le kurmuş olduğu kişisel temas, *Modern Dünya Sistemi* isimli kuramsal çalışmasında ona düşünsel kaynaklık etmiştir. Ancak bu kişisel düzeyin daha ötesinde söz konusu merkeze bu adın verilmesi, Amerikan toplum düşüncesi ve Kıta Avrupa’sı toplum düşüncesi arasında yeni bir tür ilişki için de eşik oluşturmaktadır. Sıklıkla dile gelen Anglo-sakson referanslar, Braudel’le kurulan bu ilişki aracılığı ile tüm Batı düşüncesini kapsar hale gelmektedir. Bir ortaçağ tarihçisi olarak Braudel’in ilgisinin sadece ortaçağ tarihçiliği ile sınırlı olmadığı göz önüne alınırsa, onun 20. yüzyıl Batı tarihçiliğinin ve Batı toplum düşüncesinin zirve isimlerinden biri olduğu hatırlanırsa ABD’de “Fernand Braudel Center” kurmanın ve bu kurumun başına Wallerstein’i getirmenin önemi daha açık bir hale gelir. 19. yüzyıldan sonra Batı’nın elde tuttuğu dünya egemenliği aracılığı ile toplumlara yeni biçim verme ve geleceği bu temelde yeniden kurma çabasına bağlı tartışmalar da asıl düşünsel kaynağına bağlanmış olmaktadır. “Modern Dünya Sistemi” yazarı, “modernizm öncesi dünya sistemi” yazarı ile belli bir bağlantı içine girmekte, adeta Batı düşüncesinde bir süreklilik bu temelde de yeniden inşa edilmektedir.

Bu merkeze ilişkin olarak üzerinde durulması gereken bir diğer detay, *Review* dergisidir. *Review* dergisi, Fernand Braudel İktisat, Tarihsel Sistemler ve Uygarlıklar Merkezi isimli bu merkezin yayın organıdır. Wallerstein’in 1977 yılından itibaren editörlüğünü yaptığı *Review* dergisinin içeriği yine dünya sistemi üzerinedir. Bu dergide, dünya sistemin tarihi ve geleceği üzerine çeşitli

¹⁰ Braudel, Kıta Avrupalı bir tarihçidir. Daha öteye bir ortaçağ tarihçisidir. Bununla birlikte, yeni bilgi alanlarını, farklı disiplinleri de tarihe katan, demografya, sosyoloji, iktisat v.b. alanlardan da yararlanan bir tarihçidir.

ülkelerden yazarların kaleme aldığı makaleler yayınlanır. Binghampton'da New York Eyalet Üniversitesi'ndeki bu merkez, Wallerstein'in dünya sistemi görüşünü kurumsallaştırarak bir ekol oluşturmaya hizmet etmiştir. Binghampton Üniversitesi'nde sosyoloji profesörlüğü ve Fernand Braudel İktisat, Tarihsel Sistemler ve Uygarlıklar Merkezi başkanı olarak görev yapması, onu aynı zamanda sosyal bilimciler arasında gıpta edilen olanaklar da sağlamıştır. Çünkü böylesi bir konum, onun kendi görüşlerini dünya çapında yaygınlaştırabilmesine olanak sağladığı gibi, dünya sistemi perspektifini yaygınlaştırması için yeni öğrenciler edinmesini de mümkün kılar. Wallerstein'in Batı sosyolojisinin zirvesindeki konumu, eserlerinin yayınlandığı anda çeşitli dillere çevrilmesine ve sadece kitaplarının çevirileriyle yetinilmeyerek, güncel politik olaylara yönelik on beş günde bir Binghampton Üniversitesi'nin resmi web sayfasında¹¹ yayınlanan yorumlarının çok sayıda dile tercüme edilmesi¹², onu dünya çapında takipçileri olan bir isim haline getirmiştir.

Wallerstein, 1993-1995 yılları arasında Gulbenkian Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılandırılması Komisyonu başkanı olarak görev yapmıştır. Bu komisyonun dünya çapında yankı uyandıran ürünü *Sosyal Bilimleri Açın* adlı çalışması, Wallerstein'in düşünce çizgisinde üçüncü bir evrenin başlangıcıdır. Ülkemizde de bir toplantının konusu olan ve yankı uyandıran bu çalışma, hem Wallerstein'in düşünce evriminde vardığı son aşamayı izlemek, hem de Batı sosyolojisinde olan biteni takip edebilmek açısından önemlidir. Yeni bir döngünün de işareti olan söz konusu çalışmada Wallerstein, neredeyse sosyolojinin varlığını tartışmaya açmıştır¹³. Wallerstein, söz konusu çalışma ve sonraki yayımları ile sosyolojinin diğer sosyal bilimlerden farklı, bağımsız bir bilim dalı olarak varlığını soru konusu yapmıştır. Daha açık bir ifadeyle, *Modern Dünya Sistemi* gibi bir kuramsal çalışmasını üzerine inşa ettiği sosyoloji biliminin tek başına gerekliliğine şüphe düşürmüştür ki Wallerstein'in düşünce serüveninde "sosyolojiye gerek yok"a geldiği bu aşama nedenlerinin ve

¹¹ <http://fbc.binghamton.edu/commentr.htm> adresinde farklı dillerde çevirileri de bulunan makalelerine ulaşılabilir.

¹² Immanuel Wallerstein, "Comments", <http://fbc.binghamton.edu/trcmsg.htm>, 20 Şubat 2007'de girilmiştir.

¹³ Recep Ertürk, *Çağdaş Sosyoloji Teorileri*, Yayınlanmamış Ders Notları.

gerekçelerinin daha detaylı tartışılacağı ayrı bir çalışmanın konusu olabilecek kapsamdadır.

Wallerstein'in etkinliği sadece görev yaptığı üniversitelerdeki öğretim üyeliği ile sınırlı değildir. Üniversite dışı etkinliklerde de oldukça aktiftir. Amsterdam'dan Hong Kong, Napoli'ye kadar bir çok üniversitede konuk profesör olarak bulunmuştur. Ayrıca çeşitli dönemlerde sosyoloji, Afrika ve sosyal bilimler alanında faaliyet gösteren çok sayıda dernek ve organizasyonun üyeliğini ve başkanlığını yapmıştır¹⁴. Wallerstein'in söz konusu faaliyetlerine çok sayıda dergide yazmış olduğu yazıları ve editörlüğünü yaptığı süreli yayımları da eklemeliyiz¹⁵.

Wallerstein, halen kapitalist dünya ekonominin tarihsel olarak ne olduğu konusunun dışında sürekli ve düzenli olarak yaşadığımız dünyada an itibariyle neler yaşanmakta olduğu üzerine yazıyor. Son dönem yazılarında hakim olan konu başlıkları arasında Amerika, Amerikan dış siyaseti ve sosyolojinin bir sosyal bilim olarak diğer sosyal bilimlerle bir ortaklığa girmesinin gerekliliği tartışmalarını sayabiliriz. Söz konusu başlıklar arasında en göze çarpanın Amerikan dış siyaseti üzerine kaleme aldıkları olduğunu söyleyebiliriz. Konu üzerine yazılarının geneline baktığımızda esasında tasanın, Amerika'nın dünya politikasında her koşulda söz sahibi olabilmesi, her yeni durumda ya da krizde söyleyecek sözünün olabilmesi için alternatifler ortaya koymak olduğunu söyleyebiliriz. Halen Fernand Braudel İktisadi, Tarihsel Sistemler ve Uygarlıklar Merkezi Başkanlığı görevini sürdüren Wallerstein, 1976 yılından 1999 yılına kadar sosyoloji profesörü olarak görev yaptığı Binghampton Üniversitesi'nden emekli olmuştur. 2000 yılından itibaren de Yale

¹⁴ Birkaçını sıralayabiliriz: Uluslararası Sosyoloji Derneği (1994-1998, Başkan), Dünya Uluslararası İlişkiler Derneği (1983 -), Sosyoloji Araştırma Derneği (1980 -), Uluslar Arası Afrika Enstitüsü (1978 - 1984), Türkiye'nin Ekonomik ve Sosyal Tarihi Uluslararası Komisyonu (1977-), Ulusal Akımlar ve Emperyalizm Komisyonu (1974 - 1990, Başkan), Uzakdoğu Çalışmaları Enstitüsü (Başkan Yardımcısı, Kyungnam Üniversitesi, Seoul, 1992 -), Sosyal Bilim Araştırma Divanı (1979 - 1985).

¹⁵ Bu belli başlı dergi ve çalışmalar arasında *Review Dergisi*, *Dünyanın Siyasi Ekonomisi Çalışmaları* (Editör), *Modern Kapitalizm Çalışmaları* (Editör Yardımcılığı), *Akdeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, *Asyalı Bakış Açısı*, *Gelişme ve Değişme*, *Siyasi Coğrafya*, *Batı Afrika Sosyoloji Dergisi*, *Afrika Bugün*, *Kanada Sosyoloji Dergisi*, *Afrika Siyasi Ekonomi Dergisi*, *Afrika Çalışmaları Bülteni*'ni sayabiliriz.

Üniversitesi'nde kıdemli araştırmacı bilim adamı ünvanı ile çalışmalarını sürdürmektedir.

Wallerstein'in 40 sayfa bulan özgeçmişini ve yayın listesini özetlemenin bu yazının amacı olmadığını daha önce belirtmiştik. Yazının tasası, Wallerstein'in hayatını hikayeleştirmekten ziyade entelektüel yönelimini ve çabasının ana eksenini, örnekler vererek entelektüel yönelimini ortaya koyabilmektir. Wallerstein'in lisans eğitimiyle başladığımız akademik biyografisini, çalışmaları ve ilgilerinin gelişimi ve değişimi temelinde izlediğimizde bazı temel saptamalar yapmaya elverişli bir görüntü ortaya çıkmaktadır. 19. yüzyıldan 20. yüzyıla devrolan Batı içi bölünmüşlük görüntüsü, 20. yüzyılda çok çeşitli düzeylerde ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Bu hiçbir şekilde ABD'de yaygın olan anglo-sakson bilim anlayışları temelinde mümkün olmadığı için Kıta Avrupa'sı bilim anlayışları ile ilişki kurulmuş, bu ilişki temelinde ortaçağdaki Kıta Avrupa'sı ile sınırlı Batı yerine, günümüzdeki Batı'nın genel bir değişim kuramı içinde 'biricik' yerinin temellendirilmesi de bu çaba ile mümkün hale gelmiştir. Bunu gerçekleştiren kişi de Wallerstein olmuştur.

EK: Wallerstein'in Eserleri

Henüz Türkçe'ye Çevrilmemiş Kitapları

Africa, the Politics of Independence, New York, Vintage, 1961:

Afrika'nın bağımsızlığı üzerine bir çalışmadır. Kitapta kapsamlı genellemeler ve karşılaştırmalar yapılmıştır. Sonraları karşısında duracağı ve eleştireceği modernleşme kuramları çerçevesinde yazılmış bir kitaptır. Amerikan sosyolojisi geleneğine uygun olarak yazılmış, saha araştırmalarına dayalı bir çalışmadır.

The Road to Independence: Ghana and the Ivory Coast, Paris&La Haye, Mouton, 1964:

Wallerstein'in 1959 yılında tamamladığı doktora tezidir. Modernleşme kuramı çerçevesinde ortaya konmuş bir çalışmadır. Wallerstein'in siyasal kimliğine dair henüz bir ipucu taşımaz. Gana ve Fil dişi Sahilleri'ndeki sömürge karşıtı milliyetçi hareketlerin etkisini, her iki bölgenin karşılaştırmasını yaparak sunar. Saha araştırmalarına dayalı bir çalışmadır.

Africa: The Politics of Unity, New York, Random House, 1967:

Afrika'nın bağımsızlığına dair yazdığı ikinci kitap olarak algılanabilir, ancak bu ilkinden oldukça farklıdır. Modernleşme kuramı kehanetlerinin, Afrika'da beklentilere yanıt vermediği bir dönemde kaleme alınmıştır. Söz konusu çalışmanın önemli olan yanı, Wallerstein'in modern dünya sistemi konusu üzerine yoğunlaşmasının ilk sinyallerinin görülmesidir. İlk kez bu kitapta, Afrika birliği hareketinin ortaya çıkışının dünya sistemi çerçevesinde çözümlenmesi gerektiğini öne sürer. Burada dünya sistemi kavramlaştırmasının içeriği, Wallerstein'in daha sonraki çalışmalarında karşılaşacağımız kavramlaştırmasından daha dar manadadır, daha çok ABD ve SSCB arasında cereyan eden ekonomik ve siyasal ilişkileri kapsar.

University in Turmoil: The Politics of Change, New York, Atheneum, 1969:

1968 hareketlerinin hemen arkasından yazılmıştır. Kendisinin de birebir içinde yer aldığı ve desteklediği hareketlerdir ve bu çalışmasında Wallerstein, Amerikan üniversitelerinde yaşanmakta olan huzursuzluğu, o dönem Amerika'da yaşanan daha büyük sorunlara bağlar.

The Capitalist World – Economy, Cambridge, Cambridge Univ. Press, 1979:

Bu çalışma Wallerstein'in daha çok burjuvazi ile proletarya ve merkez – çevre çatışmaları, kapitalizmden feodalizme geçişten neyin anlaşılması gerektiği, sosyalist devletlerin kapitalist dünya sistemi ile ilişkisi üzerine yoğunlaşan makalelerinden oluşur. Tekil olduğunu iddia ettiği dünya sistemi içinde kapitalizmin döngülerini anlattığı bu kitap, Wallerstein'in makalelerini topladığı üç ciltlik kitabın ilkidir.

World – Systems Analysis: Theory and Methodology, (Terence K. Hopkins ile birlikte), Beverly Hills, Sage, 1982:

Wallerstein bu kitabıyla ilk kez tek bir cilt içinde, en bildik çalışması olan modern dünya sistemi analizlerinin ve modern dünya sisteminin ne üzerine temellendiğine, onun işleyiş mekanizmasına ve geleceğine dair net bir özet verir. Modern dünya sistemi analizlerinin en karakteristik özelliklerini verir. Vurgusunu dünya sistemi içindeki ulus devletlere değil bir bütün olarak sistemin kendisine yapar. Modern dünya sistemini devletler, firmalar, ev halkı, sınıflar, etnik gruplardan oluşmuş bir sosyal realite olarak değerlendirir. Ayrıca modern dünya sisteminin oluşum sürecini ve gelişimini etkileyen ana olaylara vurgu yapar; 16. yüzyıl, 1789, 1968 gibi.

The Politics of the World – Economy: The States, the Movements and the Civilizations, Cambridge, Cambridge Univ. Press, 1984:

Wallerstein'in 1978 – 1982 arasında yazmış olduğu makalelerini kapsar. *Modern Dünya Sistemi* ve *The Capitalist World Economy* isimli kitaplarında irdelediği dünya sistemi perspektifinin politik ve teorik uygulamaları üzerinde durur. Makalelerinde ABD ve SSCB'nin dünya sistemi içindeki rolleri, üçüncü dünya ülkeleri ile kapitalist merkez devletlerin ilişkileri gibi güncel konulara

ağırlık verir. Temel olarak bu kitap, içerik itibarıyla üç ana bölümden oluşur: Devletlerin rolleri, sistem karşıtı hareketler ve medeniyet.

The Modern World – System, III: The Second Great Expansion of the Capitalist World – Economy 1730 – 1840s, California, Academic Press, INC., 1989

İngiltere'nin nasıl ve niçin 18. yüzyılda ekonomik olarak hegemonik bir güç olarak yükselişe geçtiğine dair bir açıklama girişimidir. Bu dönem gerçekleşen devrimlere vurgu yapar. Endüstri Devrimi, Fransız Devrimi elbette önemlidir, ancak 18. yüzyılın hiçbir devrimi kapitalist dünya ekonomisi için radikal bir mücadeleyi ifade etmez. Çünkü yazara göre feodalizmden kapitalizme geçiş çok uzun zaman önce zaten ortaya çıkmıştı.

The Essential Wallerstein, New York, New Press, 2000:

Bu kitap bir bakıma Wallerstein'in düşünce dünyasında ve akademik yaşamında ürettiklerinin ortaya çıkışını ve gelişimini sunar. 1960 – 1998 yılları arasında yayınlamış olduğu yirmi sekiz makalenin bir derlemesidir bu çalışma. Wallerstein'in bu kitapta yer alan makalelerinden -Afrika çalışmalarından Modern Dünya Sistemi Teorisine ve son dönemlerde üzerinde yoğunlaştığı kapitalist dünya – ekonomisinin krizleri- hareketle, onun düşünce gelişimine dair genel bir değerlendirmeye de varılabilir. Makaleler içeriklerine göre dört bölümde toplanmıştır. İlk bölüm Afrika çalışmaları üzerinedir. İkinci bölümde, farklı bölgelerin dünya sisteminin bir parçası olmasının bir sonucu olarak neden politik, ekonomik ve sosyal olarak farklı gelişmeler gösterdikleri ele alınır. Üçüncü bölüm modern dünya sisteminin temel kurumları üzerine yoğunlaşır. Dördüncü bölümde ise sistemde yaşanan ve geleceğe dair beklentiler ve olası durumlar irdelenmiştir¹⁶.

Editörlüğünü Yaptığı Kitaplar

Social Change: The Colonial Situation, New York, Wiley&Sons, 1966.

¹⁶ Frank Elwell, "Major Works by Immanuel Wallerstein", <http://www.faculty.rsu.edu/~felwell/Theorists/Wallerstein/WallersteinBooks.htm>, 17 Şubat 2007'de girilmiştir.

The University Crisis Reader, Vol.I: The Attack on the Liberal University; Vol II: Confrontation and Counterattack (Paul Star ile birlikte), New York, Random House, 1971.

World Inequality, Montreal, Black Rose Books, 1975.

Political Economy of Contemporary Africa, (Peter C. W. Gutkind ile birlikte), Beverly Hills, Sage Publications, 1976.

Processes of the World System, (Terence K. Hopkins ile birlikte), Beverly Hills, Sage Publications, 1980.

The African Liberation Reader: Documents of the National Liberation Movements, 1:The Anatomy of the Movements; 2: The National Liberation Movements; 3: The Strategy of Liberation (Aquino de Bragança ile birlikte), London, Zed Pres, 1982.

Labor in the World Social Structure, Beverly Hills, Sage Publications, 1983.

Households and the World – Economy (John Smith ve Hans – Dieter Evers ile birlikte), Beverly Hills, Sage Publications, 1984.

The World – Economy, Tokyo, Fujiwara Shoten, 1991.

Long Waves, Tokyo, Fujiwara Shoten, 1991.

Türkçe'ye Çevrilmiş Kitapları

Jeopolitik ve Jeokültür, İz Yayıncılık, 1993.

Büyük Kargaşa: Yeni Toplumsal Hareketlerin Krizi, (Amin, Arrighi, Frank ile birlikte), Alan Yayıncılık, 1993.

Sistem Karşıtı Hareketler, (Giovanni Arrighi ve Terence K. Hopkins ile birlikte), Metis Yayınları, 1995.

İrk, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler, (Eienne Balibar ile birlikte), Metis Yayınları, 1995.

Sosyal Bilimleri Açın, Gulbenkian Komisyonu, Metis Yayınları, 1996.

Tarihsel Kapitalizm, Metis Yayınları, 1996.

Liberalizmden Sonra, Metis Yayınları, 1998.

Soğuk Savaş Üniversitesi, Kızılelma Yayınları, 1998.

Sosyal Bilimleri Düşünmemek 19. yüzyıl Paradigmasının Sınırları, Avesta Yayınları, 1999.

Ütopistik: Ya da, 21. yüzyılın Tarihsel Seçimleri, Avesta Yayınları, 1999.

Bildiğimiz Dünyanın Sonu: 21. yüzyıl İçin Sosyal Bilim, Metis Yayınları, 2000.

Geçiş Çağı: Dünya Sisteminin Yörüngesi (1945 – 2025), (Hopkins ile birlikte), Avesta Yayınları, 2000.

Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek, Metis Yayınları, 2001.

Yeni Bir Sosyal Bilim İçin, Aram Yayınları, 2003.

Amerikan Gücünün Gerileyişi, Kaotik Bir Dünyada ABD, Metis Yayınları, 2004.

21. yüzyılda Siyaset, Aram Yayınları, 2004.

Modern Dünya Sistemi, Cilt I: Kapitalist Tarımı ve 16. yüzyıl'da Avrupa Dünya Ekonomisinin Kökenleri, Bakış Yayınları, 2004.

Modern Dünya Sistemi, Cilt 2: Avrupa Dünya Ekonomisinin Pekiştirilmesi ve Merkantilizm, 1600 – 1750, Bakış Yayınları, 2005.

Modern Küresel – Sistem, Pınar Yayınları, 2005.